

УДК 347.15/18:347.162

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.3.02>**Світлана Вонцович,**

студентка магістратури

Інституту післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ПРАВОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПОВНОЛІТНЬОЮ НЕДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ

У статті розглядається поняття недієздатності повнолітньої особи в Цивільному праві України. Такі зовнішні подразники, як: тривалі конфлікти, стресові ситуації, недостатній відпочинок, малорухомий спосіб життя, напружена ситуація в країні, сприяють розвитку психічних захворювань у населення. Психічні хвороби відображають порушення відбиття людиною навколишнього її свого власного внутрішнього світу, у результаті чого погіршується його адаптація в соціальному середовищі, людина може не усвідомлювати значення своїх дій та не завжди може керувати ними. У статті визначено основні критерії визнання особи судом недієздатною. З моменту виникнення недієздатності припиняються численні права та обов'язки, які виникли раніше і є триваючими. Суд, ухвалюючи рішення про визнання фізичної особи недієздатною, встановлює над нею опіку і за поданням органу опіки та піклування призначає їй опікуна. Досліджено відповідальність опікуна за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Проаналізована судово-практика у справах про визнання правочинів недійсними, в яких застосовуються норми цивільного законодавства про недієздатність фізичної особи у договірних зобов'язаннях. Окреслені цивільно-правові наслідки визнання недійсними правочинів, укладених сторонами, одна з яких визнана недієздатною. Визначені суттєві актуальні проблеми правових наслідків визнання особи, однієї зі сторін договірних зобов'язань, недієздатною. Законодавство України встановлює презумпцію психічного здоров'я людини, якщо інше не буде встановлено в законному порядку. У статті висвітлена проблема необхідності створення єдиного реєстру недієздатних осіб, який би суттєво допоміг добросовісним сторонам правочину передбачити негативні наслідки укладання правочину з недієздатною особою, не визнаючи в судовому порядку такою. Порушена проблема щодо вдосконалення Цивільного Кодексу України в частині відповідальності зацікавлених осіб, які знали про хворобу особи та свідомо не вчинили дій, спрямованих на визнання такої особи недієздатною, призначення їй опікуна, для запобігання наслідкам вчинення будь-якого правочину такою особою.

Ключові слова: фізична особа, недієздатність, правочин, нікчемний правочин, недійсний правочин, договірні зобов'язання.

Постановка проблеми. Сучасний стан політичної, економічної сфери, різноманітні стреси, інформаційні перевантаження, нездоровий спосіб життя, фізичне, моральне та сексуальне насилля, генетичні фактори та дисбаланс хімічних речовин у мозку сприяють розвитку психічних розладів. Фахівці Всесвітньої організації охорони здоров'я з'ясували, що від різноманітних нервових розладів страждає кожен третій українець, вони прогнозують, що кількість психічних захворювань буде збільшуватись, доля їх серед усіх захворювань може досягти 50 %, на даний момент на 100 тис. населення число інвалідів становить 588 осіб. Серед них переважають хворі на шизофренію, шизоафективні та шизотипові розлади (208 осіб на

100 тис. населення), розумову відсталість (211 на 100 тис. населення) та епілепсію (63 на 100 тис. населення).

Зазвичай українці з власної ініціативи не поспішають звертатися до психіатрів, тому звернення відбувається вже на кінцевих стадіях розвитку хвороби, яку інколи зупинити вже не можливо.

Психічний стан людини впливає на здатність людини осмислювати значення своїх дій і керувати ними. Недієздатність – це особливий правовий інститут, вироблений доктриною Цивільного права. Дуже важливим є дослідження визнання недієздатності фізичної особи – однієї зі сторін у договірних відносинах, правові наслідки такого визнання для обох сторін у цивільно-правових відносинах.

Теоретичною основою дослідження стали праці таких провідних українських вчених, як: С. С. Шум, Г. М. Устінова-Бойченко, С. І. Архіпов, Т. В. Шепель, З. В. Ромовська, та інших.

Метою статті є визначення цивільно-правових наслідків визнання правочину недійсним у разі визнання однієї зі сторін у таких відносинах повнолітньою недієздатною особою.

Виклад основного матеріалу. Цивільний Кодекс України (далі – ЦК України) визначив, що цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 1 ст. 30 ЦК України).

ЦК України передбачено, що усі фізичні особи є рівними у здатності мати цивільні права та обов'язки.

Цивільну дієздатність має особа, яка передбачає свідому і правильну оцінку дій, які вона здійснює і які мають юридичне значення, тобто усвідомлює значення своїх дій і можливість керування ними (ч. 1 ст. 39 ЦК України). Г. М. Устінова-Бойченко та С. С. Шума у своїй праці доходять висновку, що «для того, щоб правоздатний громадянин міг своїми власними діями використати, реалізувати свої права і обов'язки, він повинен усвідомлювати значення своїх дій» [2, с. 75].

У понятті недієздатності наявні два критерії: медичний – наявність душевної хвороби або недоумства – і юридичний – неможливість розуміти значення своїх дій або керувати ними. Душевна хвороба – це узагальнене поняття, яке об'єднує різні за своєю клінічною картиною форми психічних захворювань, які проявляються різними симптомами. Деякі психічні зміни якийсь час не впливають на здатність самостійно здійснювати свої цивільні права, але є випадки, коли відбувається швидке формування стійких розладів особистості, які визначають порушення соціальної адаптації і неможливість самостійно здійснювати свої цивільні права. Недоумство означає стан виразного, глибокого збіднення психічної діяльності, коли порушується соціальне функціонування особи, як і у разі душевної хвороби. Наявність медичного і юридичного критеріїв є підставою для визнання особи недієздатною. Визнання громадянина недієздатним здійснюється тільки судом.

Аналізуючи наукову працю Т. В. Шепель, беремо до уваги особливості недієздатності,

а саме: медичним критерієм виступає не будь-який психічний розлад, а хронічний (тривалий і стійкий) та, як правило, психотичний; психологічний критерій визначається не тільки на момент вчинення конкретної дії, а й на майбутнє; юридичний критерій включає в себе нездатність, по-перше, самостійно набувати цивільних прав і створювати цивільні обов'язки; по-друге, здійснювати їх шляхом власних юридичних дій; по-третє, нести самостійну майнову відповідальність [3, с. 4].

Г. М. Бойченко зазначає, що стан недієздатності характерний тільки для фізичних осіб та встановлюється в судовому порядку після обов'язкового проведення судово-психіатричної експертизи [4].

Над недієздатною фізичною особою встановлюється опіка. Недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-який правочин. Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє опікун (ч. ч. 1-3 ст. 41 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 226 ЦК України опікун може схвалити дрібний побутовий правочин, вчинений недієздатною фізичною особою, у порядку, встановленому статтею 21 цього Кодексу. У разі відсутності такого схвалення цей правочин та інші правочини, які вчинені недієздатною фізичною особою, є нікчемними [5, с. 151].

Так, 04 березня 2013 року Шевченківським районним судом м. Київ, було розглянуто справу № 2610/30089/2012. Позивач звернувся до суду з позовом, мотивуючи свої вимоги тим, що рішенням Шевченківського районного суду м. Києва від 12.01.2009 р. визнано недієздатною ОСОБА_2 та призначено її опікуном ОСОБА_1. 05.05.2010 р. між недієздатною ОСОБА_2 та відповідачем було укладено договір довічного утримання. За умовами даного договору відчужувач – ОСОБА_2 – передала у власність відповідачу належну їй на праві власності квартиру АДРЕСА_1, а ОСОБА_1 взяв на себе обов'язок утримувати відчужувача матеріально довічно. Беручи до уваги, що укладений між недієздатною особою та відповідачем договір не відповідає вимогам закону, порушує положення ст. ст. 41, 203 ЦК України та є нікчемним, позивач звернувся до суду з вимогою про визнання договору довічного утримання нікчемним. Дослідивши матеріали справи, суд задовільнив позов [6].

Відповідно до ч. 1 ст. 236 ЦК України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є недійсним з моменту його вчинення. Загальним майновим наслідком недійсності правочину є реституція, яка у загальному вигляді передбачена абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України,

згідно з яким у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування [5, с. 40].

Дієздатна особа зобов'язана повернути опікунові недієздатної фізичної особи все одержане нею за цим правочином або в разі неможливості такого повернення – відшкодувати вартість майна за цінами, які існують на момент відшкодування. Опікун зобов'язаний повернути дієздатній стороні все одержане недієздатною фізичною особою за нікчемним правочином. Якщо майно не зберіглося, опікун зобов'язаний відшкодувати його вартість, якщо вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла винна поведінка опікуна [5, с. 151-152].

Прикладами справ про визнання недійсним правочину за позовами заінтересованої особи, яка не є стороною правочину, може бути справа за позовом спадкоємців про визнання недійсними договорів, укладених спадкодавцем.

Так, 08 червня 2018 року Солом'янський районний суд м. Києва розглянув справу № 760/27891/13-ц. Спадкоємець звернувся до суду з позовом визнати недійсним договір дарування 2/3 частини квартири АДРЕСА_1, укладений 11.06.2004 між ОСОБА_1, ОСОБА_2 та ОСОБА_3, з моменту його укладання, застосувавши до нього наслідки, передбачені ст. 216 ЦК України. Позивачі мотивували свої вимоги тим, що, зважаючи на наявність у ОСОБА_1, ОСОБА_2 психічного захворювання та тривалого лікування, вони в момент укладання спірного договору дарування на користь відповідача ОСОБА_3 не розуміли значення своїх дій та не могли керувати ними. Суд, вислухавши пояснення сторін, дослідивши та оцінивши матеріали справи, медичну документацію та висновки судово-психіатричних експертів, аналізуючи матеріали справи та оцінюючи надані сторонами докази, дійшов висновку, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 під час укладання договору дарування, тобто 11.06.2004, за своїм психічним станом не могли усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними під час прийняття цього рішення, вимоги позивачів є обґрунтовані в частині визнання договору дарування недійсним та такими, що підлягають задоволенню [7].

Правочини, укладені недієздатними особами, вважаються недійсними з моменту їх укладання. Дуже важко довести в судовому порядку чинність договору на підставі того, що відчужувач сам прийшов до нотаріуса, сам підписав документи та зовсім не виглядав душевно хворою людиною, особливо в разі, якщо вимоги заявляють спадкоємці, коли відчужувач помер. Спадкоємці зазвичай розуміють та усвідомлюють, що відчужувач перебував на обліку в психоневрологічному закладі та проходив лікування, що будь-який правочин, укладений такою людиною, можливо оспорити та визнати «нікчемним», та не оформлюють опіку над недієздатними родичами. Пересічний громадянин, як добросовісний набувач, не може знати таких відомостей про відчужувача. На момент вчинення правочину особа-відчужувач може перебувати в стадії стійкої ремісії. Людський мозок не вивчений досконало, особа-відчужувач, визнана недієздатною посмертно, на момент вчинення правочину може цілком розуміти значення своїх дій, але судова практика показує, що правочини все одно визнаються «нікчемними». Укладення договорів психічно хворими особами натепер ніяк не обмежуються законом.

З. В. Ромовська у своїй праці доходить висновку, з яким ми погоджуємось, що недієздатність – це особливий цивільний стан особи та акт цивільного стану в широкому розумінні, який слід включити в перелік актів цивільного стану, які вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану [8, с. 258].

Висновки

Фізична особа може бути визнана недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними. Над такою особою повинна встановлюється опіка, що призводить до втрати можливості укладення правочинів. Правочини, укладені такою особою до моменту визнання її недієздатною судом, втрачають чинність за рішенням суду на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Аналізуючи вищевикладене дослідження, доходимо висновку, що інститут недієздатності в Цивільному праві України потребує удосконалення. У законодавстві передбачено відповідальність опікуна, але також потрібно передбачити відповідальність для особи, яка, знаючи про хронічне психічне захворювання близької людини, родича, з певним умислом не зверталась до суду про визнання такої особи недієздатною. Недієздатність – це особливий

цивільний стан особи та акт цивільного стану, який слід включити в перелік актів цивільного стану, які вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану у вигляді Єдиного реєстру недієздатних осіб.

Список використаних джерел:

1. Цивільний Кодекс України / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення: 02.02.2020).
2. Бойченко Г. М., Шум С. С. Історичний розвиток інституту визнання особи недієздатною. *Форум права*. 2011. № 2. С. 75–86. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11bgmion.pdf> (дата звернення: 02.02.2020).
3. Шепель Т. В. Деликт и психическое расстройство: цивилистический аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Томск, 2006. 42 с.
4. Бойченко Г. М., Шум С. С. Правові та процесуальні аспекти визнання особи недієздатною. *Форум права*. 2011. № 1. С. 94–99. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_1_19 (дата звернення: 12.02.2020).
5. Нижній А. В., Хомаківський М. П., Юровська Г. В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Київ: Алерта, 2020. 232 с.
6. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва. Режим доступу до ресурсу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30524073> (дата звернення: 12.02.2020).
7. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74807507> (дата звернення: 12.02.2020).
8. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс : підручник. 2-ге вид., доп. Київ : КНТ, 2009. 594 с.

In the article we study the concept of a legally incapable adult in the Ukrainian Civil Right. There are the following external stimulus such as prolonged conflicts, stressful situations, insufficient rest, sedentary life and a strained situation in the country that lead to the development of mental affection of population. Mental illnesses reflect the disorders of a person's vision of surrounding and inner world, as a result a person suffers from social adaptation and cannot realize the meaning of the actions or is not always capable of controlling them. Our article determines the main criteria of admitting a person legally incapable by the court. When a person becomes legally incapable, numerous rights and obligations which a person had permanently before are ceased. The court approving the decision that admits a person legally incapable, puts him/her in ward and then with the bodies of guardianship appoint a guardian. We study a guardian's responsibility for non-fulfilling or inadequately fulfilling the duties. The article analyses the court practice in matters that admit the deals invalid and they apply the civil legislation norms about a person's incapability of contract duties. We outline civil consequences that agnize the deals invalid if they are formed between the sides where one of them is legally incapable. The article determinates essential current issues of legal consequences that admit a person legally incapable as one of the sides of contract duties. Ukrainian legal system raises the presumption of a person's sanity if anything else is not established in a legal procedure. The article describes the problem that the system needs to create a common register of legally incapable people which can help honest participants of a legal transaction to predict the negative consequences of a deal formation with a legally incapable person which is not allowed by the court. In the article we raise the issue that we need to improve Ukrainian Civil Code in the part where it is said about the responsibility of a party concerned who knows about a person's mental illness and does not take deliberate measures to admit this person legally incapable or appoint a guardian in order to foresee the consequences of carrying out any legal deals by such a person.

Key words: individual person, lack of legal capacity, legal deal, worthless deal, invalid deal, treaty obligations.

